

SAMUIL MICU ȘI FILOSOFIA CEA LUCRĂTOARE (ETICA)

CONSTANTIN STROE

Samuil Micu and the Working Philosophy (Ethics). In his study, the author aims at presenting the ideas of Samuil Micu concerning philosophy, mainly one of its branches named by him practical philosophy, or otherwise known as Ethics. To this end, the author highlights Micu's inclination towards philosophy (with a special interest for practical philosophy, consisting of „general practical philosophy, nature's right, ethics, politics”), which he thought should be accepted as a necessary and useful thing for the human being. Thus, contrary to those who considered that philosophy („metaphysics”) was not useful to the young people, because it rather meant confusing than clearing their mind with its „many and twisted” questions, Micu has the strong conviction that philosophy is useful to them, as it eases the exercise of thinking, by datifying the mind, while offering a pleasant way to live and also shaping them as men and women of character and with moral virtues. As a final conclusion, the author states that Samuil Micu remains in the Romanian philosophy as one of its pioneers, both by the ideas he advanced, and by the philosophical language he created, as a means to make these very ideas known to those who needed them in his time and after.

Keywords: Samuil Micu, Christian Baumeister, metaphysics, ontology, working philosophy, practical philosophy, ethics, moral education, virtue.

I. În filosofia sa asupra istoriei, Hegel statua că necesitatea în istorie își croiește drum, găsindu-și forme de manifestare, indiferent și independent de ceea ce vor oamenii la un moment dat. Cred că spusa lui Hegel *nu* poate fi considerată ca având valoare de adevăr cu valabilitate în general, oriunde și oricând, pentru că dacă ne referim la modalitățile în care s-a realizat necesitatea istorico-culturală în cazul comunității românești, vedem că ea nu s-a împlinit în afara voinței oamenilor acestei comunități, ci „a beneficiat” de voința lor unanimă, în respectiva perioadă (sec. XVIII–XIX).

Căci, deși realitatea din teren arăta că cele trei țări românești – Moldova, Muntenia, Transilvania – suferind influențe puternice pe toate planurile (economic, politic, social, dar mai ales cultural), din partea celor trei mari imperii care își disputau interesele în această parte de lume (Moldova din partea imperiului otoman și apoi a celui țarist, care, de altfel, a și rupt la un moment dat – 1812, o bună bucată din ea; Muntenia, din partea imperiului otoman, iar mai apoi și a celui țarist – după pacea de la Adrianopol din 1829, în urma războiului ruso-turc; Transilvania din partea imperiului habsburgic și apoi austro-ungar – după 1866, în urma

încorporării ei în regatul Ungariei Mari), totuși între ele erau puternice legături de tot felul, și mai cu seamă cultural-spirituale. Deci, deși teritorial populația românească era trăitoare în trei entități statale, sub aspect cultural ea prezenta numeroase nevoi și trăsături comune, convertite în teme comune care vor da un impuls important, și vor fi în centrul procesului de formare și cristalizare a culturii naționale moderne, în perioada sa de început: latinitatea limbii române, promovarea limbii române în biserică și în învățământ (în locul slavonei, a elinei etc.), atestarea romanității fibrei ființei noastre naționale (că românii sunt de gintă latină pentru că *toți de la Râm se trag*, cum glăsuia cronicarul), ridicarea ei la nivelul culturii popoarelor civilizate ale Europei.

Având înscrise pe stindardul lor aceste mari teme, un rol deosebit de important în direcția aducerii lor la cunoștința celor mai largi mase de români, l-au avut cele trei mișcări (școli) culturale: în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în Transilvania (la Blaj) – *Școala ardeleană*, cu marii săi corifei: Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Ion Budai-Deleanu, Petru Maior, Ion Piuariu-Molnar; la mijlocul secolului al XIX-lea, în Muntenia (la București) – *Școala de la Sf. Sava*, cu marii săi profesori: Gheorghe Lazăr, Eufrosin Poteca, Al. Treboniu Laurian, Ion Zalomit, Ion Heliade-Rădulescu ș.a.; în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în Moldova (la Iași) – mișcarea culturală *Junimea*, cu marii săi cărturari: Titu Maiorescu, Iacob Negruzzi, Vasile Pogor, Petre Carp, Theodor Rosetti, Vasile Conta, Mihai Eminescu, Ion Creangă, I. L. Caragiale, Ioan Slavici, Vasile Alecsandri și mulți alții.

Aceste mari mișcări culturale au contribuit decisiv la formarea culturii române moderne și la orientarea evoluției ei în perioadele care au urmat și chiar până astăzi.

II. După cum se vede, printre numele ilustre care nu numai că au visat și au gândit la o cultură românească, bine articulată și de folos nației, dar și au acționat în mod concret pentru aceasta într-una din Școlile menționate – Școala ardeleană, este și *Samuil Micu*.

Samuil Micu s-a manifestat în plan cultural într-o pluralitate de domenii: istorie, filologie (lingvistică), literatură, drept, politologie, psiho-pedagogie, filosofie, onorându-le pe toate cu lucrări care atestă interesul său pentru propășirea cultural-spirituală a neamului său, marginalizat în cuprinsul imperiului în componența căruia se afla.

În cele ce urmează, mi-am propus o prezentare a ideilor lui Samuil Micu din Filosofie și cu deosebire din una din componentele acesteia, pe care el o numea filosofie practică, și anume Etica.

În acest scop, de la început, trebuie evidențiată propensiunea lui Micu către filosofie (și, în special, către filosofia practică, constituită din „filosofia practică generală, dreptul firei, etica, politica”), acceptarea ei ca pe un element necesar și de trebuință ființei umane. Astfel, în pofida acelor care opinau că filosofia („metafizica”)

nu e de trebuință tinerilor, deoarece aceasta cu întrebările ei „multe și încurcate”¹ mai mult îi încurcă decât îi deslușește, el are convingerea fermă că filosofia este folositoare acestora pentru considerentul că ea ușurează exercițiul gândirii, producând delectarea minții, ca un mod plăcut de a viețui (de a-și petrece viața).

De asemenea, trebuie să fac cunoscut de la început stilul de abordare a conceptelor pe care Micu le utilizează: el este foarte metodic, în sensul că fiecare concept cu care operează este enunțat și apoi explicitat, fie sub aspect etimologic, al provenienței – greacă sau latină –, fie sub aspect semantic, al sensului și al semnificației. Adesea, el recurge la distincții de sens între mai mulți termeni, tocmai cu scopul de a-l fixa pe cel riguros exact – spre exemplificare, a se vedea definiția metafizicii; definiția ontologiei².

Tot de la început atrag atenția asupra faptului că, întrucât lucrările lui Samuil Micu în domeniul filosofiei nu sunt doar simple tălmăciri (traduceri mot-à-mot), ci o complexă *tâlcuire* a operelor traduse, eu *le voi considera quasi-originale* și, ca urmare, voi atribui paternitatea sa unor teme și idei cuprinse în ele. Această opinie nu-mi aparține, *doar accentuarea ei*, pentru că iată ce scriu editorii lucrării lui Samuil Micu: „*Învățătura metafizicii este și ea, cum s-a văzut, o traducere. Dar nu o traducere pur și simplu. Micu adaptează adesea și localizează, mai ales când e vorba de exemple, rezumă sau clarifică acolo unde Baumeister însuși – pe urmele lui Wolf – nu renunță la anumite formulări pedant-speculative, cum le numea Hegel...*”³. Și mai departe: „Fiind o traducere mai mult sau mai puțin liberă, în nici un caz literală, textul în limba română îndrituiește constatarea că Micu nu era un simplu traducător, fie el și excelent pentru condițiile în care a lucrat. El e ceva mai mult. El se dovedește a fi avut o frumoasă și aleasă cultură filosofică, o înțelegere din interior a ideilor cu care a lucrat, una din mințile înzestrate cu podoaba rară și valoroasă a puterii de generalizare și cuprindere universală a lucrurilor”⁴.

În această perspectivă, în opinia lui Micu filosofia trebuie construită prin centrarea ei pe problematica cunoașterii (gnoseologiei), cu deosebire pe descoperirea cauzelor lucrurilor și „lucrărilor” (acțiunilor umane). „Filosofia nu este altă fără numai... obicinuirea a cerca și a cunoaște destule pricini ale lucrărilor”⁵.

Așadar, filosofia are menirea să înfăptuiască o cunoaștere capabilă să descopere cauzele („pricinile”) lucrurilor. Pentru aceasta însă, susține Micu, trebuie depășită treapta simțurilor („simțurilor”), ca inferioară, insuficientă și neacoperitoare pentru

¹ Samuil Micu, *Scrieri filosofice*, studiu introductiv și ediție critică de Pompiliu Teodor și Dumitru Ghișe, Editura Științifică, București, 1966, p. 73.

² *Ibidem*, p. 73 (Partea I-a *Prolegomene la metafizică*, paragraf 2 și paragraf 7).

³ Pompiliu Teodor și Dumitru Ghișe, *Studiu introductiv*, în Samuil Micu, *Scrieri filosofice*, ed. cit., p. 42.

⁴ *Ibidem*, p. 43.

⁵ Samuil Micu, *Loghica*, Crăiasca tipografie, Buda, 1799, pp. 4–5, apud Samuil Micu, *Scrieri filosofice*, ed. cit., p. 40.

aflarea adevăratelor cauze și ridicarea cunoașterii la nivelul superior sub aspectul valorii gnoseologice, cel al gândirii, al minții („cuvântarea minții); numai astfel se poate ajunge la adevăr. Deci, el vedea cunoașterea ca pe un proces complex, care presupune unitatea dintre nivelul perceptiv-empiric și cel logic-rațional, ceea ce dovedește conectarea lui la ideile care se impuseseră și circulau în epocă.

Pe urmele lui Wolf – *via* Baumeister –, Samuil Micu identifică filosofia cu metafizica, ultima fiind definită de el ca „învățătura aceia cu care închipuirile cele preste tot să tâlcuiesc, să zice metafizică”⁶. Metafizica cuprinde patru părți: ontologia; cosmologia; psihologia; theologia. Micu procedează la analiza lor amănunțită, cu scopul de a extrage cunoștințe, dar și îndrumări și reguli necesare tinerilor pentru a trăi o viață fericită.

Pentru întreprinderea de față, de interes sunt considerațiile lui Micu despre ontologie, deoarece, chiar dacă a preluat-o din literatura filosofică frecventată, el a întărit ideea că ontologia reprezintă baza teoretică și metodologică a tuturor celorlalte laturi ale filosofiei („Folosul ontologhiei este de multe feluri și se varsă preste toate științele care se cuprind în filosofie”⁷: gnoseologie, *etică*, estetică, psihologie, pedagogie etc., precum și ale tuturor ramurilor științei: fizică, chimie, astronomie ș.a.m.d.).

De aceea, el nu se arată surprins, ci, dimpotrivă, găsește îndreptățit ca unii să numească ontologia „împărâteasa tuturor științelor” pe considerentul „că temeiurile pe care se proptesc adevărurile ori cele fizicești ori cele pentru îndreptarea năravurilor omenești, în ontologhie se așază”⁸.

Așadar, Micu este ferm convins că, în primul rând, ontologia are rolul de a fi temeiul teoretic-explicativ („tâlcuire”, „cuvântare de ceea ce este”) al existenței în toate manifestările ei. „Drept aceea ontologhia o zicem că este știința însului preste tot sau încât este îns”⁹. În acest sens apare precizarea lui Micu că, deși este știință, totuși ontologia aparține filosofiei („...ontologhia nu bine o zic că este lexicon filosoficesc”¹⁰).

În al doilea rând, ontologia este văzută de Micu și ca bază metodologică pentru celelalte științe. De modul cum este abordată existența în general în cadrul ontologiei (ca tâlcuire și explicare a existenței) depinde și modul de abordare al formelor acesteia de către științe. „Aievea este acum pentru ce zicem că fără de ontologhie mintea omenească nu poate să aibă țapănă cunoștință. Că țapănă nu poate fi cunoștința noastră de a nu ști temeiurile cele mai dintâi a toată știința, care sunt temeiul tuturor încheierilor, iar de unde le vei putea ști desăvârșit acelea fără

⁶ Samuil Micu, *Scrieri filosofice*, ed. cit., p. 74.

⁷ *Ibidem*, p. 75.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

numai din ontologie”¹¹. De pildă, în raport cu gnoseologia, ontologia are rolul („deregător”) de „a așeza și a pune începuturile sau temeurile cele mai preste tot ale cunoștinței omenești”¹².

Samuil Micu afirmă că întreaga existență posedă însușiri, attribute, numite de el „afecții” („afectiones entis” = afecțiile însului). Și omul ca „făptură mărginită” a existenței se caracterizează prin două „afecții”, proprii doar lui: voința („volnicie”) și vorbirea, limbajul articulat („cuvântarea”). Voința este intrinsecă ființei umane și purcede din ființa lui, în timp ce cuvântul nu, căci, precizează el, dacă „este învățat sau cucernic, aceasta nu din ființa omului purcede”¹³. „...ca să fie om trebuie să fie ființă cuvântătoare volnică și cu trupul viu și altele..., iar de nu va avea cuvânt ci va avea trup viu, va fi dobitoc nu om”¹⁴. Voința are ca trăsătură esențială să trăiești după cum dorești („A volniciei asăuire este să trăiești cum vrei”). „Așa a omului semn haractericesc este că are două picioare și umblă drept și este cuvântători”¹⁵.

III. Dacă cele de mai sus, în opinia lui Micu, sunt attributele definitorii ale omului, altele, cum ar fi moralitatea, nu se înscriu în sfera lor. Moralitatea nu este intrinsecă omului. Ca și învățătura (instrucția + educația), moralitatea este așezată de Samuil Micu în rândul întâmplărilor (lucrurilor nenecesare) care „după aceea vine omului, nu cu ființa deodată”¹⁶. Argumentul său îl putem valida în sensul că dacă moralitatea ar fi intrinsecă omului („dacă ar purcede din ființa omenească”), toți oamenii ar trebui să o aibă, adică toți oamenii ar face binele și nu ar mai exista răul. E adevărat, remarcă Micu, „omul are gătire firească a primi învățătura, că omul prin firea sa, sau prin ființa sa poate primi învățătura, ca un mod”¹⁷. Putem presupune că tot așa stau lucrurile și cu moralitatea. Și pentru aceasta, omul are o „gătire firească” spre un mod în care o poate primi. Desigur, nu este necesar ca între oameni să existe fapte rele, iar dacă ele totuși există, există doar prin fapte potrivnice legii lui Dumnezeu. Când fapta omului este în conformitate cu „legea lui Dumnezeu”, atunci aceasta nu poate fi nici măcar gândită ca rea, ci ca fapta cea bună¹⁸. Aici este una dintre dovezile faptului că Samuil Micu nu s-a dezbărat și nu a abandonat întru totul concepția teologică în favoarea celei naturale, raționale pe care a dezvoltat-o puternic în scrierile sale filosofice.

Așadar, dacă moralitatea e un lucru cu puțință prin învățătură, tot astfel și un om învățat este cu puțință să devină om moral, în virtutea faptului „că ideea

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, p. 76.

¹³ *Ibidem*, p. 86.

¹⁴ *Ibidem*, p. 87.

¹⁵ *Ibidem*, p. 89.

¹⁶ *Ibidem*, p. 87.

¹⁷ *Ibidem*, p. 88.

¹⁸ *Ibidem*, p. 84.

învățatului nu să împrotivește ideii omului cât să o ridice¹⁹. De altfel, precizează Micu, învățătura conjugată cu fapta cea bună aduc fericirea. Numai prin unirea celor două e posibilă fericirea, ca scop suprem al vieții individului.

Deci, dacă nu o situează în aria de cuprindere a factorilor intrinseci ființei umane, moralitatea este tranferată de Micu în zona necesarului condiționat („ipotisisului”). El reține că ceea ce este necesar („trebuincios”) este de două feluri: 1 – trebuința firească sau „firicească” și 2 – trebuința înțelepțească sau moralicească.

Trebuința firească (– necesitatea naturală) vizează moartea, arderea celui care se bagă în foc etc., iar cea înțelepțească (– necesitatea morală) este aceea care izvorăște din minte (gândire). A proceda înțelepțește, spune Micu, înseamnă să-ți motivezi faptele în mod necesar, prin propria gândire. În acest domeniu al „trebuințelor ipotisiscești”, arată el, nu operează întâmplarea. „Că ce este ipotisiscește trebuincios, aceea numai când se pune ipotisul, condiția poate să fie, ridică dară ipotisul și nu va fi cu putință...”²⁰. În acest context, Samuil Micu subliniază necesitatea cunoașterii prealabile, anterioare a motivelor și a condițiilor în care se va desfășura acțiunea (realiza fapta), pentru că, altfel, la fapta produsă deja justificarea nu mai are niciun rost.

Acțiunea trebuie suficient motivată pentru a se desfășura („trebuie să fie pricină destulă”²¹) și, pentru ca, observă Micu, devenirea morală să se instituie ca procesul prin care, în urma învățării și apropierei moralei, se trece de la starea amorală („în care este cel neînvățat”) și imorală (în care este „cel leneș și cel păcătos”) la starea morală (în care este „cineva învățat și împodobit cu fapta bună”). Acest proces nu este simplu, liniar, ci, dimpotrivă, el se dovedește extrem de complex, întrucât presupune în afara cauzei și condiția fără de care cauza nu poate acționa ca o cauză. Iată una dintre exemplificările la care recurge Micu: „Adică de vrei ca voia altuia să o muți de la lucruri rele la fapte bune, de la curvie la înfrânare, trebuie ca mai întâi să depărtezi de la acela prejudecățile cu care s-au stricat mintea lui, care sterpire și depărtare a prejudecăților nu este pricina îndreptării voiei, ci este *condiție fără de care nu*”²².

Dar ce este fapta bună în viziunea lui Micu? Faptă bună este aceea care devine „obicinuiță [pentru individ] a-și rândui lucrările sale cum să cuvina după lege”²³. În cheie contemporană, ar fi vorba de consecvența morală a individului rezultată din punerea întotdeauna de acord a acțiunilor lui cu regulile și principiile morale. Prin fapte bune, individul dobândește conduită și comportament moral („fapta bună este mijlocire a dobândi cinste”). De aceea este necruțător cu vicii,

¹⁹ *Ibidem*, p. 79.

²⁰ *Ibidem*, p. 98.

²¹ *Ibidem*, p. 116.

²² *Ibidem*, p. 123.

²³ *Ibidem*, p. 125.

cum ar fi lăcomia, scumpetea (zgârcenia), dezmierdările (desfătățile nerușinate), lenea, care aduc pieire pentru „fieștecine”, și, ca urmare, trebuie repudiate ca „nesăvârșiri”. Prin astfel de atitudini reprobabile, spune Micu, educația morală este anulată, iar „răutățile și năravurile cele stricate” continuă să existe și să se perpetueze.

IV. Ideile care țin de resortul eticii, menționate până acum, le aflăm disipate în celelalte părți ale *Învățăturii metafizice* referitoare la ontologie, cosmologie, psihologie și chiar în *Logica* sa publicată la Buda, în 1799. Cum pe bună dreptate, prof. D. Popovici, pe baza constatării că *Logica* lui Micu dezbate o problemă mai largă decât cea cuprinsă în sfera propriu-zisă a logicii, o consideră a fi o „introducere generală la studiul filosofiei”²⁴. De altfel și Micu precizează că „Ce este arătarea, de care aici grăim și cum să face am zis în Loghică”²⁵, adică, pe multe pagini în *Etică*, el face trimiteri la *Logica* sa, ceea ce mă îndreptățește să afirm că el dezvoltă în *Etică* o *Logică* aplicată la comportament și conduită.

Analiza care urmează va avea în vedere, în principal, conținutul de idei al unicei sale lucrări de sine stătătoare în domeniul eticii – *Etica sau învățătura obiceiturilor*, rânduită (plasată) de Micu ca a III-a parte a lucrării *Învățătura metafizicii*.

Samuil Micu își începe discursul cu deosebirea dintre Drept, văzut de el ca depozitarul „legilor firei” (= legilor rațiunii naturale), și *Etică*. Dar, remarcă Micu, deosebirea presupune însă și un fond (fundal) comun lor, sesizat de unii, de vreme ce ei ajung până la a considera, pe bună dreptate, zice el, „cum că dreptul firei este teoria eticii”. Căci „dreptul dă porunci”, adică „tâlcuiește legile și învață ce trebuie omul să facă sau să nu facă”, iar etica arată calea și modul de înfăptuire a acestora.

Și prin acest rost propriu, și nu doar prin sfera ei de conținut, etica se deosebește de dreptul rațional, căci dreptul ne învață și ne asigură calea spre liniștea în raport cu semenii, o liniște exterioară nouă, izvorâtă din acțiunile care nu prejudiciază cu nimic existența și averea lor, în timp ce etica ne asigură liniștea interioară, care vine din satisfacția înfăptuirii de fapte bune, fără constrângeri din afară, doar din propria voință și plăcere.

În această perspectivă, datoria eticii, consideră Micu, este de a elabora norme („de a da învățături”) care să îndrume rațiunea („minte noastră”) spre a lua decizii care să conducă la fapte bune de conduită și comportament („a face lucrările cele de cinste și de cuviință”) în conformitate cu „poruncile date de dreptul firei”. Mai pe înțelesul nostru, al celor de azi, Micu cere ca funcția primă a eticii să fie aceea de a indica, cognitiv-descriptiv și normativ, calea și modul în care omul poate dobândi virtutea. „...Stâlpul pe carele se razămă omenirea și cinstea este vîrtutea, adică fapta bună...”²⁶. După cum se observă, fără nicio îndoială, pentru el virtutea

²⁴ D. Popovici, *La litterature roumaine a l'époque des lumieres*, Sibiu, 1945, p.192, apud Pompiliu Teodor, Dumitru Ghișe, *Studiu introductiv*, în Samuil Micu, *Scrieri filosofice*, ed. cit., p. 39.

²⁵ Samuil Micu, *Scrieri filosofice*, ed. cit. p. 209.

²⁶ *Ibidem*, p. 224.

era lucrul de căpătâi pentru om, semnificând fapta bună făcută constant, cu bărbăție, în respect față de cerințele moralității. „Drept aceea etica mai întâi spune și arată modul și calea cum omul să poată face vîrtute, adică fapte bune, că precum am mai zis, prin vîrtute înțelegem faptă bună cu bărbăție și cu vîrtute făcută. Iar vîrtutea eticească sau cum o înțeleg eticii este avut și obicinuire a-și întocmi lucrările și faptele sale după cum poruncește legea firească”²⁷. Este de căpătâi, deoarece, argumentează Micu, virtutea este unul dintre elementele care deosebesc omul de animal, întrucât ea (– virtutea) se adaugă la „obiceiul graiului”, al cuvântului²⁸ („iar cuvântul este putere a sufletului nostru a vedea ales legătura adevărurilor celor preste tot”²⁹) și înțelesului, ca putere de a cunoaște și a da sens; înțelesul este, în opinia lui, generator de „simvoluri” (simboluri).

Deci, etica are rolul de a îndruma individul în orientarea voinței sale *de* și *spre* a face binele și a înfăptui dreptatea, „lucrurile de cinste și de cuviință”, și de a se feri să facă răul, adică „să se abată de la lucrurile cele rele și urâte”. Rostul eticii este de a-l ajuta pe individ să găsească calea spre fericirea adevărată, care constă în liniștea și împăcarea rațională cu sine („desfătarea cea din lăuntru a minții”) și cu ceilalți semenii.

Observăm că Micu sesizează că rolul eticii în formarea omului se datorează nu numai funcției sale normative (când „îndreptează și povățuiește mintea și obiceiurile și năravurile oamenilor”), ci și celei cognitive („când învață să știe și adevărat să cunoască binele cel adevărat”³⁰). Precizarea lui în acest sens este fără echivoc: „Chiar dară este cum că etica îndreptează înțelesul și cunoștința binelui, priceperea și toată mintea”³¹.

Insistând pe această problemă a rostului eticii, Samuil Micu subliniază că etica are menirea de a-l abate și de a-l îndepărta pe individ de la scopurile amurale și imorale și de a-i anihila aplecarea (pornirea) către mijloacele care l-ar ajuta să facă „fapte rele și urâte” (patimile, păcatele, stricarea, răutatea etc.).

În această ordine de idei, facerea binelui, a „faptelor cele bune”, presupune, mai întâi, e de părere Micu, cunoașterea cerințelor moralității și, mai apoi, acționarea în sensul satisfacerii lor. Și aceasta nu numai accidental, ci ca ceva devenit obișnuință, conștient asumată în cunoștință de cauză. Spusele lui Micu în acest sens sunt fără nicio tăgadă: „Cel ce se nevoiește în fapte bune mai întâi să aibă grijă ca mintea lui să cunoască ce e bine și ce e rău. Că cum vei putea face binele, de nu vei cunoaște ce este binele?”³².

²⁷ *Ibidem*, p. 191.

²⁸ „Cuvânt – grecii îi zic „logos”, latinii „ratio”, adică rațiune; „așadară prin cuvânt nu sunet trebuie să înțelegi, ci judecata cea adevărată a minții, care îți arată și ce învață, pentru ce și cum să cuvânteze”, *ibidem*, p. 165.

²⁹ *Ibidem*, p. 165.

³⁰ *Ibidem*, p. 192.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, p. 193.

Facerea de bine în mod constant, ca obișnuință, cere, în prealabil, cunoașterea condițiilor și a criteriului moralității. Criteriul moralității este unul rațional, pentru că, precizează Micu, ce este bun sau rău „din fieștecă lucrare se cunoaște... cu ajutorul minții și al cuvântării se face...”³³. El este de părere că în măsura în care individul stăpânește mai bine „învățătura minții”, cu atât acțiunile și faptele sale se înscriu pe linia moralității. Desigur, argumentează el, cunoștințele despre bine și rău sunt necesare, dar ca fapta să fie calificată ca bună sau rea, trebuie ca alegerea dintre bine și rău să fie analizată și judecată rațional, iar decizia ce urmează judecății să fie luată cu voie, în spiritul normelor morale acceptate de către comunitate în acel timp („după cum poruncește legea să viețuiască”). Musai ca lucrurile să se petreacă la nivel rațional (al minții), deoarece spune Micu, la nivelul afectiv-volițional (al dorinței, al voiei – „pofțirei”) al individului nu găsim criterii axiologice despărțitoare pentru bine și rău.

În ceea ce privește izvoarele moralității individului, Micu este de părere că acestea țin atât de individ, cât și de circumstanțe din afara lui. Astfel, principalul izvor pendinte de individ este *experiența proprie*. Dar se pare că aceasta nu este acoperitoare pentru necesarul justificării scopurilor și motivelor care îl pot împinge pe individ la alegere și acțiune. Judecarea scopurilor și motivelor acțiunii, precum și alegerea mijloacelor pentru împlinirea ei, trebuie să țină seama și de *experiența morală a altora*. Numai astfel, arată Micu, „cel ce dorește de fapta cea bună cu mare luare de minte să cugete și să privească cu mintea la cele ce speriința ne învață”³⁴. Mai mult, izvoare ale moralității individului pot fi, nu numai experiența trecută, proprie și străină, ci și „*istoriile cele vechi și cele noauă*. Că pentru aceia să scriu istoriile ca noi să vedem ce să cade să urmăm și să facem și de ce să ne ferim și așa să cunoaștem”³⁵. La acestea se pot adăuga *pildele*, căci „...prin pilde să căpătăm cunoștință vie a binelui și a răului și să ne ațâțăm mintea spre iubirea faptei bune”³⁶ și *teatrul*, adică, priveliștea unde se fac comedii, este ca o școală de fapte bune”³⁷.

Viziunea lui Samuil Micu asupra moralei se înscrie clar pe linia consecinționismului, întrucât el apreciază valoarea faptelor morale prin prisma consecințelor lor³⁸. Ca urmare, criteriul discernerii între bine și rău își află sorgintea și decurge din „...ce urmează din lucrările cele bune și din cele rele...”. „Au nu pre acela carele își pune înaintea ochilor ce va urma din faptele lui și cu mintea privește

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*, p. 194.

³⁵ *Ibidem*, p. 195.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, p. 196.

³⁸ „Înțeleptia stă: 1. În alegerea sfârșiturilor, adică când iei aminte și cauți să vezi orice lucru ce sfârșit va avea și cum e legat lucrul acela cu sfârșitul și mai pre urmă ce va urma din lucrul acela de care vrei să te apuci și pentruce vrei să te apuci ori de ce lucru și apoi ce va fi dintru acela și ce sfârșit va avea. 2. În gândirea mijlocirilor și a pricinilor, care de să unesc și bine să lovesc întră sine să dobîndește sfârșitul care-l cerci” (*Ibidem*, p. 206).

fericirea sau nefericirea care va fi dintru acelea?”³⁹ De aici și recomandarea lui expresă: „Apoi de câte ori vrei să spui cuiva vreo istorie și vreo pildă și să lauzi sau să defaimi faptele aceluia, a cui pildă spui, să iei bine seama ca să arăți ce vine din faptele cele bune și din cele rele și ori cu ce lucrare, ce fericire și ce pedeapsă este unită și trebuie să arăți și aceasta, cum că pentru aceste și aceste lucrări acela se zice bun sau rău”⁴⁰. Consecinționismul eticii sale îi asigură acesteia și caracterul laic, având în vedere că responsabil de urmările faptelor sale morale este omul care acționează și nu altcineva dintr-o lume care-i transcende.

Și în plan teoretic-categorial ca și în cel practic-aplicativ educațional, Binele este asociat de Micu cu Fericirea, lucru firesc dacă ținem seama de faptul că, în opinia lui, obținerea fericirii este scopul suprem în viață. Explicația acestei asocieri este relativ simplă: binele se cuprinde în dorința omului, iar acesta nu dorește decât ceea ce el socotește a fi bine, bun pentru el. Or, bun pentru el, pentru starea lui de bine este tot ceea ce îl face fericit. De altfel, fericirea ca scop apare ca „poruncită” de către „filosofia cea lucrătoare”, care, prin acțiunile sale, nu vizează decât dobândirea fericirii cea adevărată, conservarea celei deja dobândită, și fortificarea a tot ce asigură calea spre fericire⁴¹.

Și cum Etica este una din părțile esențiale ale filosofiei lucrătoare, menirea ei este de a-l ajuta pe om să aspire și să atingă fericirea. Fericirea constă în desfătarea pe care o simte omul atunci când are conștiința realizării sale (fie prin fapte de bine proprii, fie ale altora care îi dau satisfacție; exemplul pe care îl dă Micu se referă la satisfacția și starea de bine a părintelui care este mândru de fiul său).

Fericirea își are temei în perfecționarea individului („când simți că din zi în zi mai mult sporești întru învățatură”). Adevărata fericire este cea dobândită fără „nevoința faptei bune”, adică, în cheie kantiană, pe care, desigur, Micu nu avea cum s-o cunoască (el fiind contemporan doar fizic cu filosoful german, decedând la doi ani după acesta, în 1806), să faci binele de dragul binelui și nu pentru o răsplată anume.

Dar „fiindcă fericirea fără de ajutorul faptei bune nu să poate dobândi... urmează ca înțelepciunea să fie întărită și proptită cu fapta cea bună și cu legile cuviinței și ale omeniei și ale cucerniciei și ale dreptății să se îndrepteze și să să povățuiască”⁴².

Etica nu-și poate realiza sarcina de căpătâi – formarea omului cu virtuți morale și o viață fericită, decât coborând de pe pedestalul ei de teorie filosofică asupra moralei în „mocirla vieții” (a concretului, cum a zis Hegel despre filosofie), impregnată cu multe purtări în afara oricărei morale, iar unele de-a dreptul imorale, îndrumând nemijlocit educația morală.

³⁹ *Ibidem*, p. 196.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, p. 239.

⁴² *Ibidem*, p. 241.

Educația morală, al cărei rezultat este omul moral, trebuie să urmărească „a îndrepta voia”, adică să motiveze voința către facerea binelui și abținerea de la rău. „Voia să poftască binele și să se ferească de rău” – se adresa Micu, în scrierea sa „celor tineri care învață și se nevoiesc să fie fericiți”⁴³. Samuil Micu recomandă multă perseverență în educația morală, pentru a putea diminua „puterea năravului”, de a elimina cauzele care l-au generat, de a pune în locul lui fapte bune. Doar astfel, e de părere Micu, treptat năravurile se erodează, se diminuează și dispar din conduita noastră, locul lor fiind luat de „iubirea faptei bune”⁴⁴.

Așadar, scopul educației morale este îndreptat de către Micu „spre ce cale să umblăm și cum să facem și ce să lucrăm ca să agonisim fapta cea bună”, astfel încât să dobândim binele și fericirea cea adevărată. Iar datoria celor care învață pe alții etica este tocmai traducerea în fapt a scopului de mai sus: să arate calea și modul de a agonisi fapta cea bună.

Educația morală are ca obiectiv central – formarea omului moral, și ca obiective subsumate – înzestrarea acestuia cu o *multitudine de virtuți*, care să-i asigure, atât în viața personală („a fieștecui și când este singur”), cât și în cea de obște („când are cu alții treabă”), o conduită și un comportament conforme cu principiile și normele de viață morală existente și general-acceptate în acea comunitate.

Voi trece în revistă, împreună cu Micu, acele virtuți pe care el le consideră ca necesare pentru un om supus unei vieți sub auspiciile moralei:

1. *Istețimea* („isteția”), al cărui înțeles este „ascuțirea minții”, adică capacitatea de a decela mai multe determinații și trăsături definiții ale unui lucru sau fenomen. Istețimea este asociată de Micu cu o mare capacitate de analiză și de exprimare în plan teoretic – abstract. Un instrument eficace pentru exersarea istețimii este învățarea matematicii („methisul”) și mai ales a geometriei („gheometria”). Istețimea, e de părere Micu, îl ajută pe om „să gândească și să pătrundă cu mintea ce este bun și ce este rău”⁴⁵ în faptele lui și ale altora.

2. *Înțelegerea* este definită de Micu ca facultatea de a pricepe și a cunoaște „stihile”, începuturile și temeiurile prime („cele mai dintî”) ale învățăturilor. Înțelegerea facilitează însușirea științei, căci dacă înțelegerea ne ajută să cunoaștem fiecare lucru, știința ne ajută să identificăm cauzele lucrurilor și să explicăm de ce ele există.

3. *Înțelepciunea* este propusă de Micu ca împărăteasa tuturor celorlalte puteri (– virtuți) și săvârșiri ale înțelesului. Unii, spune el, în mod riguros o împart în înțelepție și în înțelepciune. „Înțelepciunea de înțelepție unii mai subțire gândind o osibesc și zic cum că înțelepția înțelepțește gândește mijlocirile cu care să poată dobândi sfârșitul. Iar înțelepciunea învață cum trebuie a lucra cu acelea și cât cu

⁴³ *Ibidem*, p. 199.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 201.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 203.

nevoință a le plini. Pentru aceia unii ca aceștea înțelepciunea o hotărăsc că este avut cu care mijlocirile cele cu înțelepție gândite cu sârguință le plinim, ca să dobândim sfârșitul pe care-l cercăm”⁴⁶. Micu apreciază însă că nu există nicio deosebire între ele, „ci tot un lucru însemnează”.

Înțelepția – un aspect al înțelepciunii – este știința fericirii. Fericirea nu se poate dobândi decât respectând cerințele rațiunii. Pe cale de consecință, și dobândirea înțelepției cere ascultarea de „legea firei”. Înțelept este acela care în toate acțiunile sale are grijă de a nu „strica fericirii sau creșterii ei”⁴⁷. Înțelepciunea are ca izvoare tot pe acelea pe care Micu le-a invocat în cazul moralității: experiența anterioară, istoria („din citirea și auzirea istoriei multă înțelepciune să dobândește”) și înțelepția. De aceea, în multe locuri din scrierile sale filosofice găsim o paralelă între înțelepciune și moralitate.

4. *Stăpânirea și stăpânirea patimilor*. Samuil Micu a conștientizat faptul că nu putem „desrădăcina și smulge” sensibilitatea morală a omului și al considera doar sub imperiul rațiunii. Cum se exprima el, omul nu poate exista ca om „fără de simțire, fără de gust, fără de bucurie sau fără de întristare”⁴⁸, numai sub stăpânirea minții. Acest areal al „simțirilor” este populat de patimi; prin patimi Micu precizează că trebuie înțeles nu cele fizicești (generate de durere provocată de vreo vătămare corporală, de vreo boală), ci acele aplecări și porniri ale trupului către plăceri, către desfătări care îi provoacă tulburări rațiunii și nu mai poate judeca limpede adevărul în legătură cu bucuria, iubirea, mânia, ura, pisma⁴⁹. Pentru a împiedica manifestarea patimilor, Micu propune punerea lor sub stăpânirea rațiunii, pentru că numai aceasta poate induce discernământul capabil a asigura distingerea binelui de rău. Ca instrument concret, în momentul când sufletul și mintea îți sunt tulburate de patimi, el recomandă confesarea către alții, prilej cu care poți descoperi cauzele patimilor tale, să le scazi intensitatea manifestării și să-ți așezi mintea anterior tulburată de ele pe făgașul normal.

De asemenea, el e de părere că aici se poate aplica zicala populară „cui pe cui se scoate”, în sensul că „patimile cele ce turbură mintea” pot fi înlăturate prin înlocuirea lor cu cele opuse („protivnice”) lor, „adică frica prin nădejde, întristarea și supărarea prin bucurie și veselie, mânia prin blândețe, pisma prin milostivirea spre altul”⁵⁰.

Înverșunarea lui împotriva patimilor este motivată de faptul că el le consideră sursa răului, cele care aduc mari necazuri minții și trupului. De aceea, lupta, dar mai ales reușita, pentru supunerea lor este răsplătită cu „mare liniște și desfătare

⁴⁶ *Ibidem*, p. 209.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 207.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 211.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 212.

din lăuntru”, echivalând cu o mare eliberare și biruință asupra răului. La aceiași final poate ajunge și acela care este în stare să-și convertească („prefacă”) patimile generatoare de năravuri rele în unelte ale faptei bune.

5. *Cumpătarea* este văzută de Micu ca „înfrânare” în ceea ce privește excesul de mâncare și băutură, care dăunează sănătății trupului și sufletului. Ilustrează nocivitatea abuzului de băutură, dând exemplu beția, cu toate consecințele ei. „Cât rău și sufletului și trupului și numelui și norocului și averilor aduce beția...”⁵¹.

6. *Curățenia* sau curăția este cea „virtute care întocmește și astâmpără pofta cea trupească după cum poruncește legea firei”⁵². Formele „curăției” pe care le menționează Micu sunt: curățenia (spălarea) trupului, curățenia fecioriei, curățenia căsătoriei.

Dacă virtuțile de mai sus se referă la datorii pe care individul le are față de sine în ceea ce privește „ținerea trupului și apărarea sănătății”, cele ce urmează vizează proprietatea și administrarea ei, chiverniseala și gestionarea avutului.

7. *Vrednicia*. În acest punct, Samuil Micu abordează aspecte ale hărniciei (sârguinței, strădaniei), ca acea virtute care îl ajută pe om ca prin dobândirea avuției sale să poată duce o viață demnă, cuviincioasă. În măsura în care preamărește truda pentru agonisirea celor trebuincioase vieții, el condamnă cu vehemență opusul acesteia – lenea, pe care o califică ca fuga de acțiune și de datorie. Lipsa de interes și manifestarea ei – lenea, pentru agonisirea celor necesare traiului, este, spune Micu, „foarte mare nebunie”. Lenea este un rău generator de alte rele („prin lenea se deschide ușa... spre multe alte rele”), cum ar fi: „risipirea avuțiilor, curviile, preacurviile, furările, răpirile, sfăzile, uciderile, și nici un păcat, nici un rău nu este la care să nu aducă pe om lenea și petrecerea fără de lucru”⁵³. Scrupulos, el atrage atenția asupra faptului că lenea nu trebuie identificată cu răgazul, ca acel repaus necesar pentru refacere după o activitate intensă.

De asemenea, Micu sancționează „lăcomia sau iubirea de avuții”, căreia îi pune eticheta de imorală de vreme ce presupune lipsă de cumpătare, „pofță neînfrânată” de a strânge avuții peste ceea ce este necesar pentru o viață cuviincioasă, lipsită de griji. Morală, din punctul lui de vedere, este *autarkeia*, adică „pofța dreaptă a avea avuții”, care sunt de trebuință pentru existența unei vieți demne și fericite. Ba, mai mult, *autarkeia* îl ajută pe om să capete liniște sufletească și cugetare rațională înțeleaptă⁵⁴.

Aspecte morale ridică nu numai agoniseala avuției, arată Micu, dar și chivernisirea ei. În acest sens, el laudă, ca pe o virtute, atitudinea de cheltuire înțeleaptă care urmărește cruțarea și păstrarea banilor și a avuției, și în același timp,

⁵¹ *Ibidem*, p. 216.

⁵² *Ibidem*, p. 217.

⁵³ *Ibidem*, p. 221.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 219 și 222.

condamnă moralmente, considerând un mare păcat, atitudinea de risipire din partea acelor care întrec măsura în cheltuirea banilor, a acelor care „varsă avuțiile”⁵⁵.

În același fel reprobabil este privită de el și zgârcenia, căreia îi mai zice și „mișelie, blăstămăție, becesnicie”⁵⁶, pentru faptul că cei care o manifestă – „strânșii”, „țitorii” –, chiar dacă au bani și avuție, cheltuiesc mult mai puțin decât le este de trebuință, afectându-și astfel viața demnă și cuviincioasă. Avariția este un păcat tot așa de mare ca lenea. Căci și ea este congruentă cu alte rele și stări care conduc la nefericirea individului: restrângerea orizontului psiho-sufletesc și intelectual la un singur scop: strângerea de avuții, dar nu spre folosul său sau al altora, ci doar pentru ca să aibă; frica permanentă că va pierde ce are; cârtitor, pismătăreț, anxios în ceea ce privește viitorul; indiferența la frumusețea celor din jur; lipsa de cuviință.

8. *Dărnicia* este în viziunea morală a lui Micu virtutea prin care ne manifestăm altruismul, căci ea presupune îndreptarea faptelor noastre către alții, cărora le facem bine, oferindu-le daruri și milostenie. Dărnicia nu este o datorie, căci nimeni nu poate fi constrâns să fie darnic. Dar, dacă voiești să fii om de omenie, apreciază Micu, trebuie să ai deschidere față de ceilalți, iubire de oameni⁵⁷.

9. *Modestia* (cuvinița și cumpătarea) semnifică în opinia lui Micu acea atitudine morală prin care individul „își caută laudă și cinste” după meritele sale („după cum arată și-l învață mintea și cuvântarea cea dreaptă...”⁵⁸). Modestia presupune rațiune, înțelepciune, aprecierea semenilor, conștiința de sine și a valorii sale. Opusele modestiei respinse de el ca expresii ale răului sunt: făloșenia trufașă și găunoasă și nulitatea („om de nimic”).

10. *Răbdarea* este virtutea morală prin care omul, în situații deosebit de neplăcute (– „nevoi și primejdii”), se mobilizează pentru a iniția și desfășura acțiuni raționale. Rațiunea ne cere să ne apărăm viața și toate bunătățile date de Dumnezeu, spune Micu. Ca urmare, este o datorie să nu ne punem viața în primejdie, iar dacă totuși o facem, să fie pentru o cauză înaltă: „pentru patrie și pentru obște sau republică”⁵⁹. O astfel de faptă pusă în slujba unui scop superior, dincolo de interesul propriu îngust, este numită de Micu – *sumeție* (sumeț fiind acela care, nesilit de vreo „lipsă” sau de vreo „pricină cuvioasă”, își aruncă viața în primejdie)⁶⁰.

Înșiruirea (rânduirea) celor 10 virtuți analizate mai sus atestă faptul că Samuil Micu a insistat pe acelea care configurează profilul moral al individului, ca fiind datorii față de sine însuși, adică fiindu-i impuse în ipostaza de individ izolat și mai puțin pe cele referitoare la alteritate.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 220.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 224.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 229.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 228.

Dar, convine el, în cadrul educației morale trebuie formate și acele virtuți care îl ajută pe om să trăiască împreună cu ceilalți oameni. De aceea, pe câteva pagini din *Etica* sa, el abordează, ca pe o problemă distinctă, „faptele bune cele către alții”, înfățișându-le ca datorii pe care individul le are către ceilalți semeni.

Astfel, el vorbește de „iubirea noastră către alții”, care echivalează, desigur, cu altruismul.

Mai întâi, el postulează că în măsura în care îți arăți dragostea față de alții, în aceeași măsură, te vei bucura la rândul-ți de iubirea lor. O atare atitudine altruistă aduce beneficii celui care o manifestă, întrucât, prin deschidere binevoitoare față de semeni, binele și fericirea lui vor spori.

În al doilea rând, iubirea față de alții necesită tratarea celorlalți așa cum ai vrea să fii tratat tu însuși de către ei, conform principiului „ce vrei să ți se facă ție/aceiași și tu altuia fă; iar ce nu vrei să ți se facă ție/aceia tu să nu faci altora”⁶¹. Cu alte cuvinte, deschiderea față de semeni (față de alții) impune discernământ: 1) prezumarea răutății celorlalți și atunci e prudent ca, în joc fiind propria persoană, cu propriul interes, să consideri fiecare om că ar fi rău și ar vrea să-ți facă rău („să-ți strice”); 2) prezumarea bunătății celorlalți, ceea ce face posibil ca să-ți poți manifesta pe deplin altruismul.

11. Principala virtute care se evidențiază în relațiile cu semenii este *blândețea*. Aceasta, spune Micu, trebuie manifestată mai ales în situațiile de nedreptate și mânie. Blândețea implică aplecarea spre iertare a celui ce te provoacă și îți face rău, precum și absența răzbunării față de el.

Altruismul nu exclude interesul egoist; în multe locuri din scrierile lui Micu, găsim susținută ideea de împăcare a egoismului cu altruismul. Între acestea trebuie să existe o cumpănă, cu oarecare înclinație, în anumite situații, spre altruism. Căci, susține Micu, în mod normal trebuie să fii și altruist cu deschidere și dragoste față de semeni („trebuie să fii de omenie”), dar și să-ți urmezi interesul egoist („trebuie să cauți și folosul tău”). Dar sunt situații când „amândouă acestea să nu le poți ținea, atunci dară se cade să părăsești mai bine folosul tău și să-ți ții omenia”⁶². Exemplul pe care îl dă este grăitor: atunci când „să întâmplă vremi și patria, moșia și slobozenia” sunt în pericol de a fi atacate și suprimate, atunci este necesară abandonarea vieții tihnite și angajarea ei pentru binele de obște.

După cum se observă, Samuil Micu apreciază că în raportul (relația) între egoism („folosul propriu”) și altruism („omenia”) prioritate are altruismul. Acesta din urmă, în viziunea lui, indică desăvârșirea individului în plan moral.

Omul cu caracter moral trebuie să aibă aceeași atitudine de cinstire și respect, atât în vorbă, cât și în faptă, și față de cei de un rang mai înalt decât el, și față de egali, ca și față de cei mai jos decât el. Și chiar și față de vrăjmaș. „Nimărui oricine

⁶¹ *Ibidem*, p. 230.

⁶² *Ibidem*, p. 103.

și de unde fie nu-i face necaz și ia aminte ca nici în cuvintele, nici în faptele sau în mișcările și în porturile tale să fie ceva pentru care să se poată altul supăra și măhni”⁶³.

12. *Adevărul* este, în concepția lui Micu, virtutea care semnifică în cel mai înalt grad trăirea în conformitate cu regulile și normele moralei, deoarece ea relevă acordul între gândire și cuvânt, între gând și exprimarea lui în vorbe („adică ca cu vorba gurii să se unească și mintea și ce este în minte aceia să fie și în gură”⁶⁴) și, presupun că și între vorbă și faptă (chiar dacă nu este explicit formulat). Pe scurt, Micu remarcă valoarea morală a unității triadei gând – cuvânt – faptă.

Opusă virtuții adevărului este minciuna, care nu face altceva decât să înșele și să amăgească pe alții. Minciuna este un rău care aduce multe neajunsuri celui care o practică: ura și batjocura celorlalți, izolarea lui de către semenii. Micu este ferm: „...omului bun și de omenie îi este cu neputință sau foarte anevoie și greu să mințâ și să înșele”⁶⁵. Cu toate acestea, concede el, este posibil („ipoheticește cu putință”) ca omul cel de omenie să se lepede de omenie și să mințâ⁶⁶.

13. *Tăcerea* este acea virtute care cere să nu vorbești doar de dragul de a vorbi sau să divulgi lucruri care ți-au fost încredințate⁶⁷. Cele susținute de Micu în acest caz se circumscriu acelei zicale pline de înțelepciune: vorba-i de argint, tăcerea e de aur.

După cum m-am străduit să arăt, în etica sa Micu alocă locul central și o importanță deosebită Binelui („faptei bune”), pe care îl asociază întotdeauna cu Fericirea, ca scop suprem al vieții. Și aceasta pentru că, spune el, binele asigură buna funcționare a vieții. În acest perimetru al ideilor despre bine, trebuie apreciată o problemă ridicată de el – dialectica bine-rău, în sensul că ceea ce socotim bine să nu fie bine cu adevărat, ci să îmbrace doar haina binelui, să ia aparența binelui, în realitate să fie cu adevărat rău, deci „să ne înșelăm cu chipul binelui”⁶⁸. Această situație, când binele este doar aparența binelui, trecerile de la starea de bine „într-o cirtă și într-o clipeală se poate muta în rău”⁶⁹. Urmarea: chiar starea de fericire la un moment dat se poate schimba, în sensul că binele se poate schimba în rău. Un aspect al acestei dialectici, sesizat de Micu, este acela al dialecticii gradelor de bine și de rău, în ideea că opțiunea pentru un bine mai mic în defavoarea unui bine mai mare înseamnă rău, după cum tot astfel, alegerea unui rău mai mic pentru a evita răul cel mai mare înseamnă bine⁷⁰. De aceea, ca regulă generală, Micu statuează:

⁶³ *Ibidem*, p. 264.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 233.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 80.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 81.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 234.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 174.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 229.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 175.

„...totdeauna binele cel mai mare trebuie să se aleagă și cel mai mic să se părăsească”⁷¹. Căci, concluzionează el, unde nu există această posibilitate de alegere, „desăvârșirea” nu are loc și, deci, viața morală a individului este amputată (pentru că nu se atinge fericirea, care e asociată de Micu cu Binele, iar realizarea *de facto* a binelui înseamnă facerea binelui cel mai mare).

O altă componentă a „filosofiei cei lucrătoare” (filosofiei practice) este și *Învățătura politicească*. Și aici aflăm idei aparținătoare eticii, cum ar fi: ideea funcției eticii (și ea parte a filosofiei practice), înfăptuită prin desfășurarea instituțională a educației morale (a venit vremea când „filosofia și cele ce poftesc judecată mai adâncă să le învețe când puțintel este de vârstă mai mare”⁷²); ideea ierarhiei valorilor în sensul situării valorilor vitale înaintea celor utile, cele utile înaintea celor frumoase și desfătătoare⁷³.

Dar, pe lângă reluarea și, pe alocuri, precizarea scopurilor educației morale din *Etica sau învățătura obiceiurilor*, și aici, în *Învățătura politicească*, decelăm numeroase aspecte privind mijloacele pedagogice necesare realizării lor. Unii autori, care au referit asupra operei sale, au susținut că abordarea de către Micu a unor probleme de pedagogie l-ar îndreptăți la *un loc de seamă* în istoria pedagogiei românești⁷⁴. Părerea mea este că ar fi mult prea mult, întrucât S. Micu face mai degrabă un inventar al sfaturilor cu caracter pedagogic care țin de educația celor „șapte ani de acasă” și buna cuviință ce trebuie arătată în societate, care se includ în ceea ce astăzi numim *Codul bunelor maniere*: cum să te porți față de prieteni și convivi, cum să vorbești în adunările de societate, cum să arate îmbrăcămintea și cum trebuie purtată, gestică etc., decât considerații teoretice privind aspecte fundamentale de principiu aparținând științei pedagogice.

În rest, foarte puține îndreptări și îndrumări aparținând învățăturii politicești, adică referitoare la scopurile și mijloacele acțiunii politice de care se ocupă știința politicii.

Nu închei fără a atenționa cititorul, pentru a nu fi surprins și nedumerit de numărul relativ mare de cazuri când expresii ale lui Micu și citate din scrierile lui sunt prezente în textul meu între paranteze. În mod deliberat am recurs la acest procedeu pentru a le oferi ca argumente ale apropierii mele de sensul termenilor creați și utilizați de Samuil Micu. Mai ales, că el folosește multe cuvinte care nu pot fi înțelese astăzi decât în contextul semantic al propoziției și frazei în care sunt conținute. Exemplific prin enumerarea câtorva dintre acestea, indicându-le și conotația actuală: *asăuiri* = atribute; *unințe* = unități, monade; *îns* = existență,

⁷¹ *Ibidem*, p. 103.

⁷² *Ibidem*, p. 249.

⁷³ *Ibidem*, p. 246.

⁷⁴ Pompiliu Teodor și Dumitru Ghișe, *Studiu introductiv*, în Samuil Micu, *Scrieri filosofice*, ed. cit., p. 60 și 61.

lucru, ființă; *chiare* = clare; *deregătorie* = funcție; *ciumaș* = molipsitor; *ursitul* = predeterminare; *cășunare* = fără o cauză cunoscută; *lefuirea* sau *pupăirea* = a vorbi fără socoteală, fără rost și fără sens; *cotcă* = piatră; *cirtă* = interval de timp extrem de scurt, clipă; *săvârșire* = buna alcătuire și funcționare a lucrului; *înțelepție* = înțelepciune; *nevoința* = trebuință, necesitate; *preste tot* = universal și multe, multe altele.

Într-o *concluzie finală*, se poate afirma că *Samuil Micu rămâne în filosofia românească drept unul dintre începătorii ei, atât prin ideile promovate, cât și prin limbajul filosofic creat de el, prin care le-a făcut cunoscute celor care aveau nevoie de ele în vremea lui și după aceea.*